

KORXONANING IQTISODIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING YO'NALISHLARI VA FUNKTSIONAL ELEMENTLARI

Bayboboeva Firuza Nabijonovna

Namangan muhandislik – qurilish instituti, kafedra mudiri, dotsent.

firuzanabijonovna@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-1635-9109>

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss3/i27

Annotasiya

Ushbu maqolada korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning funktsional elementlari va yo'nalishlari tavsiflangan. Korxonaning barqarorligi hamda izchil rivojlanishi uning iqtisodiy xavfsizligining asosiy yo'nalishlari yig'indisiga bog'liq, ya'ni iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlovchi funktsional elementlardan, shu jumladan mehnat, moddiy, moliyaviy, intellektual va axborot resurslariga bog'liq ekanligi asoslangan. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning funktsional elementlari keltirilgan. Keltirilgan elementlar asosida korxonaning biznes maqsadlariga erishish uchun eng maqbul yo'l ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: korxonalar, iqtisodiy xavfsizlik, funktsional elementlar, texnika yutuqlari, korporativ resurslar.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ И НАПРАВЛЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Байбобоева Фируза Набижонова

Наманганский инженерно-строительный институт, заведующий кафедрой, доцент.

Аннотация

В данной статье описаны функциональные элементы и направления обеспечения экономической безопасности предприятия. Стабильность и последовательное развитие предприятия зависит от суммы основных направлений его экономической безопасности, то есть основывается на том, что зависит от функциональных элементов, обеспечивающих экономическую безопасность, в том числе трудовых, материальных, финансовых, интеллектуальных и информационных ресурсы. Представлены функциональные элементы обеспечения экономической безопасности предприятия. На основе названных элементов показан наиболее оптимальный способ достижения бизнес-целей предприятия.

Ключевые слова: предприятия, экономическая безопасность, функциональные элементы, технические достижения, корпоративные ресурсы.

FUNCTIONAL ELEMENTS AND DIRECTIONS OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE

Bayboboeva Firuza Nabijonovna

Namangan Engineering-Construction Institute, head of department, associate professor.

Abstract

This article describes the functional elements and directions for ensuring the economic security of the enterprise. The stability and consistent development of an enterprise depends on the sum of the main directions of its economic security, that is, it is based on what depends on the functional elements that ensure economic security, including labor, material, financial, intellectual and information resources. The functional elements of ensuring the economic security of the enterprise are presented. On the basis of these elements, the most optimal way to achieve the business goals of the enterprise is shown.

Key words: enterprises, economic security, functional elements, technical achievements, corporate resources.

Kirish

Jamiyat rivojlanishining tabiiy evolyutsion jarayoni bo'lgan iqtisodiyotning globallashuvi raqobatbardoshlik va raqobatbardoshlik muammolarining keskinlashuviga olib keladi. Milliy xavfsizlik iqtisodiy xavfsizlik tizimining samaradorligiga bog'liq bo'lib, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy tizimini tashkil etuvchi barcha quyi tizimlar xavfsizligini ta'minlash orqali erishiladi. Iqtisodiy xavfsizlik eng muhimlaridan biridir. Shunday qilib, korxonalar va umuman davlat uchun iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash alohida faoliyatning strategik yo'nalishi sifatida tavsiflanishi mumkin.

Barcha korxonalar uchun, ayniqsa, o'z xavfsizlik xizmatiga ega bo'lmagan korxonalar uchun iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash masalalari eng dolzarbdir. Tarkibida bunday ixtisoslashtirilgan bo'linmalarga ega bo'lmagan korxonalarda iqtisodiy xavfsizlikning ma'lum turlarini, masalan, axborot, kadrlar, ishlab chiqarish, ekologik va hokazolarni ta'minlaydigan bo'limlar yoki xodimlar bo'lishi kerak.

Turli funktsiyalar va faoliyat sohalariga qaramasdan, ularning barchasi pirovardida korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlaydi, chunki har bir xavfsizlik xizmatining maqsadi belgilangan iqtisodiy maqsadlarga erishish uchun zarur shart-sharoitlarni har tomonlama ta'minlashdir.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash masalalarining ahamiyati ortib borishi munosabati bilan iqtisodiy bilimlarning ushbu bo'limida nazariy asos faol rivojlanmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar taxlili

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi faoliyati barqarorligini, moliyaviy va tijorat muvaffaqiyatlarini, ilg'or fan va texnika yutuqlaridan foydalanishni va korxonaning ijtimoiy rivojlanishini kafolatlaydigan chora-tadbirlar majmuini nazarda tutadi. Bu davlat, korxonahabariyati, shuningdek, maxsus tuzilgan tuzilmalar tomonidan amalga oshiriladigan chora-tadbirlar tizimi bilan ta'minlanadi. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashdan maqsad:

- faoliyatidagi mumkin bo'lgan zararining oldini olish;
- korxonahuquqlarini himoya qilish;
- xodimlar, mulkni tashqi va ichki tahdidlar manbalaridan himoya qilish;
- moliyaviy, moddiy va axborot resurslarini saqlash va ulardan samarali foydalanish;
- turli huquqbuzarliklarni o'z vaqtida aniqlash va ularga chek qo'yish, ularni yuzaga keltiruvchi sabab va sharoitlarning oldini olish;
- favqulodda vaziyatlarning oldini olish yoki ularning salbiy oqibatlarini minimallashtirish.

Ilmiy adabiyotlarda "korxonaning iqtisodiy xavfsizligi" tushunchasini talqin qilish bo'yicha yagona fikr mavjud emas. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining muhim xususiyatlarini muhokama qilishda bir nechta yondashuvlarni ajratib ko'rsatish mumkin.

Birinchi guruh mualliflari korxonaning iqtisodiy xavfsizligini resurslar yoki korxonalar salohiyatidan samarali foydalanishni ta'minlovchi davlat sifatida izohlaydilar. Ushbu yondashuv tarafdorlari korxonaning iqtisodiy xavfsizligini aniqlashda tahdid tushunchasidan foydalanmaslikka harakat qiladilar, maqsadga erishish, korxonalar faoliyatining iqtisodiy tushunchalariga e'tibor qaratadilar. Resurs-funksional yondashuvga A.A. Odintsov [1], A.Yu. Evseeva, S.V. Kotik [2], E.A. Oleinikov [3], N.V. Matveev [4], A.A. Bepalko [5], V. A. Bogomolov [6] kabi olimlar amal qiladi.

Ikkinchi guruh mualliflari, masalan, M.I. Korolev [7], A.G. Shavaev [8], V.I. Yarochkin [9] korxonaning iqtisodiy xavfsizligini iqtisodiy jinoyatlardan himoyalash deb belgilaydi. Ko'pincha korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash qarama-qarshilik, turli xil iqtisodiy jinoyatlardan (o'g'irlik, firibgarlik, qalbakilashtirish, sanoat josusligi va boshqalar) himoya qilish bilan bog'liq. Shubhasiz, bu tahdidlar juda muhim va ularni doimiy ravishda tahlil qilish va hisobga olish kerak, ammo korxonaning iqtisodiy xavfsizligini faqat shu bilan kamaytirish mumkin emas.

A.V. Kozachenko, V.P. Ponomarev, A.N. Lyashenko [10] korxonaning iqtisodiy xavfsizligini raqobatdosh ustunliklarning mavjudligi sifatida belgilaydi. Ushbu yondashuv tarafdorlarining fikricha, korxonaning moddiy, moliyaviy, insoniy, texnik va texnologik salohiyati va tashkiliy tuzilmasi uning strategik maqsad va vazifalariga muvofiqligi tufayli raqobatdosh ustunliklarning mavjudligi uni ma'lum darajadagi iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlaydi. Ammo afzalliklar va potentsiallarning mavjudligi, ulardan foydalanmasdan va amalga oshirmasdan turib, korxonaning iqtisodiy xavfsizligini kafolatlamaydi.

Korxonaning iqtisodiy manfaatlarini amalga oshirish va himoya qilishga asoslangan nisbatan yangi yondashuv iqtisodiy xavfsizlikni uning hayotiy manfaatlarini ichki va tashqi tahdidlardan himoya qilish, ya'ni korxonalar, uning kadrlar va intellektual salohiyati, axborot, maxsus huquqiy, iqtisodiy, tashkiliy, axborot texnologiyalari va ijtimoiy xarakterdagi choratadbirlar tizimi taqdim etiladigan texnologiya, kapital va foyda. Bu yondashuvni U.T. Xaytmatov, O.X. Azamatov, R.R. Majidov, A.F. Hakimov [11], N. K. Muratova [12], I. A. Konopleva, I. A. Bogdanov [13] lar olg'a suradilar.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning metodologik asosi tadbirkorlik sub'ektlari iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda funksional elementlar masalalariga bag'ishlangan.

Tahlil jarayonida kuzatuv metodi orqali korxonaning iqtisodiy xavfsizligining funksional elementlari aniqlangan, hamda korxonada iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy yo'nalishlari aniqlangan. Abstrakt-mantiqiy fikrlash orqali tegishli xulosalar shakllantirilgan.

Tahlil va natijalar

Korxonalar xavfsizlik tizimi tomonidan hal qilinadigan asosiy vazifalar ro'yxatiga quyidagilar kiradi:

- korxonaning ishonchliligi, ichki va tashqi tahdidlardan himoyalash darajasini baholash;
- xavfsizlikka kompleks yondashuv asosida korxonalar resurslariga tajovuzlarni o'z vaqtida aniqlash, rahbariyat va xodimlarga tahdidlarni samarali bostirish;

- korxonaning manfaatlariga moliyaviy, moddiy va ma'naviy zarar yetkazilishiga, uning normal faoliyati va rivojlanishining buzilishiga olib keladigan sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash;

- barqaror iqtisodiy faoliyat strategiyasi va taktikasi masalalari bo'yicha optimal boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish uchun zarur ma'lumotlarni olish;

Korxonaning barqarorligi hamda izchil rivojlanishi uning iqtisodiy xavfsizligining asosiy yo'nalishlari yig'indisiga bog'liq, ya'ni iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlovchi funktsional elementlardan, shu jumladan mehnat, moddiy, moliyaviy, intellektual va axborot resurslari (korporativ resurslar).

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi uning korporativ resurslaridan eng samarali foydalanish bilan tavsiflanadi, bu esa korxonaga barqaror rivojlanish dinamikasiga ega bo'lish, ichki va tashqi tahdidlar omillari kombinatsiyasining salbiy ta'siri sharoitida biznes maqsadlariga erishish imkonini beradi.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligining funktsional elementlaridan kelib chiqib, uni ta'minlashning asosiy yo'nalishlari aniqlanadi (1-rasm). Ular:

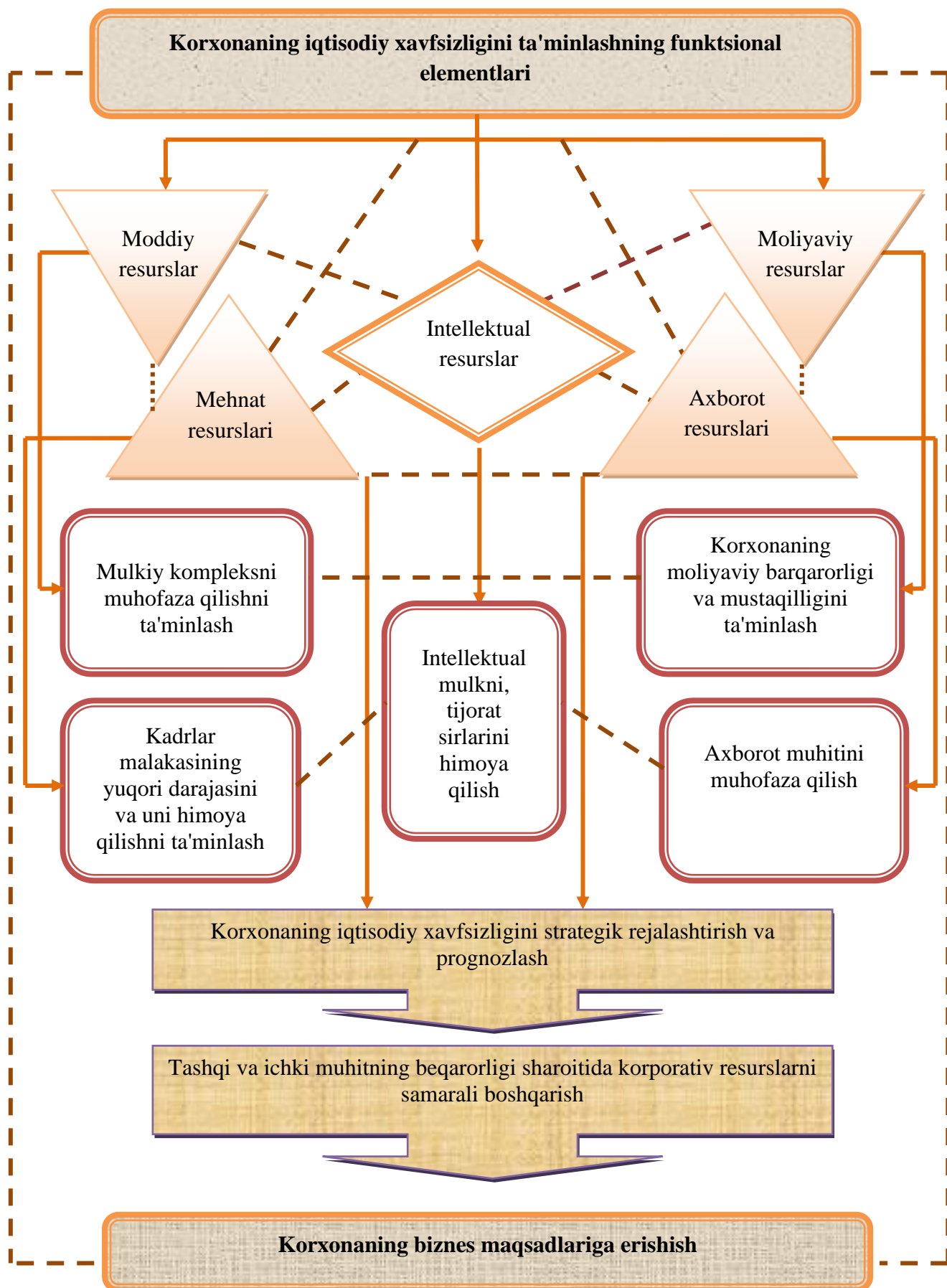
- xodimlarni samarali boshqarish va himoya qilish;
- korxonaning moddiy va moliyaviy resurslarini muhofaza qilish;
- intellektual mulkni himoya qilish;
- korxonaning axborot resurslarini himoya qilish.

Zamonaviy dunyoda korxonaning faoliyati noaniqlik sharoitida amalga oshiriladi, shuning uchun korxonaning asosiy vazifasi mumkin bo'lgan xavfni adekvat baholash, uni oshiradigan omillarni aniqlash va uni boshqarish usullarini tanlashdir.

Iqtisodiy tavakkalchilikni boshqarish deganda cheklangan iqtisodiy resurslar sharoitida har xil turdagi risklarni kamaytirish uchun xarajatlarni optimal taqsimlash jarayoni tushuniladi, bu esa ushbu sharoitlarda korxonaning iqtisodiy xavfsizligining maksimal darajasiga erishishga imkon beradi. Shu sababli, korxonaning uchun risklarni boshqarishning maqsadi iqtisodiy xavfsizlik tizimini shakllantirish asosida o'rnatilgan tuzilma doirasida operatsion xavfsizlikka erishishdir.

Korxonada iqtisodiy xavfsizlik tizimini shakllantirish beqaror muhitda hayotiylikni saqlashning zaruriy shartidir. Buning sababi shundaki, korxonaning vayron bo'lganda nafaqat moddiy va moliyaviy resurslar, balki uzluksiz faoliyat jarayonini ta'minlaydigan moliyaviy, tashkiliy, ishlab chiqarish va axborot munosabatlarini o'z ichiga olgan infratuzilma ham yo'qoladi, inson omili yo'q qilinadi. Bularning barchasi tashqi muhitdagi noaniqlik sharoitida korxonaning iqtisodiy xavfsizligi tizimini yaratish muammosini dolzarblashtiradi. Shu bilan birga, faqat amaldagi qonunchilikka muvofiq tashkil etilgan va quyidagi chora-tadbirlarni birlashtirgan integratsiyalashgan xavfsizlik tizimi samarali bo'lishi mumkin:

- jismoniy - qo'riqlanadigan mulk, moliya, ma'lumotlarga kirishda to'siqlar yaratish;
- ma'muriy - korxonaning tegishli ish rejimini joriy etish, xavfsizlik xizmatini yaratish;
- iqtisodiy - moddiy rag'batlantirish choralari, himoya tadbirlarini moliyalashtirish;
- texnik - texnik vositalar va xavfsizlik tizimlaridan foydalanish;
- dasturiy ta'minot - zamonaviy axborot texnologiyalari, ma'lumotlar bazalari, ularga ruxsatsiz kirishdan himoya qilish tizimlari va boshqalardan foydalanish;
- axloqiy - axloqiy ta'sir choralari, tarbiyaviy ishlar, xulq-atvor qoidalarini ishlab chiqish, korporativ ruh muhitini yaratish va boshqalar.

1-rasm. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning funksional elementlari [14]

Integratsiyalashgan xavfsizlik tizimi - bu korxonaning hayotiy manfaatlarini tashqi va ichki tahdidlardan himoya qilishni ta'minlaydigan maxsus organlar, xizmatlar, vositalar, usullar va chora-tadbirlarning uyushgan majmuidir. Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi tizimining integratsiya omili bo'lib, uning elementlarining muvofiqligi va tarkibini aniqlashga imkon beradi, bu ularning har birini yakuniy natijaga jalb qilishdir.

Shunga asoslanib, iqtisodiy xavfsizlik tizimi bir qator xususiyatlarni o'z ichiga oladi, xususan:

- tizimning yaxlitligini tavsiflovchi to'plangan elementlar;
- har bir elementning o'ziga xos sifatlari;
- elementlarning o'zaro bog'liqligi, munosabatlari va bog'liqligining tahlili;
- elementlarning sifat jihatdan aniqligi va o'zaro ta'sirida umumlashtirish, tizim xususiyatlarini ochib berish;
- tizimning operatsion muhitga ta'siri va atrof-muhitning tizimga teskari ta'sirining roli va samaradorligining funktsional maqsadini bilish.

Shunday qilib, iqtisodiy xavfsizlik tizimi ushbu tizim elementlarining uning mavjud bo'lish va faoliyat yuritish muhiti bilan aloqalari, munosabatlari, o'zaro ta'sirini har tomonlama hisobga olishga imkon beradi. Bu korxonaning iqtisodiy xavfsizligi tizimining yagona sharoitda uning holatini ta'minlaydigan ichki mexanizmlarini tushunishga imkon beradi.

Xulosa va takliflar

Iqtisodiy xavfsizlik tizimi ichki va tashqi qarama-qarshiliklar tufayli o'zgarish va rivojlanish tendentsiyasiga ega. Shu sababli, iqtisodiy xavfsizlik tizimini tizimli o'rganish bizga tizimni dinamikada bilish imkonini beradi, bu o'zgarishlar va faoliyatning tashqi muhitidagi omillar ta'sirining kuchi bilan namoyon bo'ladi. Iqtisodiy xavfsizlik tizimi, har qanday tizim kabi, yaxlit bo'lib, uning elementlarini integratsiyalashuvi ob'ektiv zarurligida ifodalanadi. Integratsiya nafaqat rasmiy, balki mazmunli xususiyatlar bilan ham amalga oshiriladi, bu ularning vazifalari va maqsadlarining birligi, aloqa va faoliyat jarayonida o'zaro ta'sir qilish bilan bog'liq.

Iqtisodiy xavfsizlik tizimi uchun bu bozorda barqaror faoliyat yuritishda korxonaning ehtiyojlari va manfaatlarini qondirishga yordam beradigan funktsional elementlarni o'z ichiga oladi. Iqtisodiy xavfsizlik tizimining mohiyati faoliyat mazmunining birligini, uning har bir funktsional elementi oldida turgan vazifa va maqsadlarni amalga oshirishda yo'nalish birligini ta'minlashdan iborat. Biznes maqsadlariga erishishni ta'minlash, barcha funktsional elementlar ichki va tashqi tahdidlar sharoitida korxonaning barqaror va barqaror ishlashiga qaratilgan tartibga solish jarayonida o'zaro bog'liq bo'lishi va o'zaro ta'sir qilishi kerak.

Korxonaning iqtisodiy xavfsizligi tizimi - bu o'zaro bog'liq va o'zaro bog'liq holatda bo'lgan holda, tashqi va beqarorlik sharoitida korxonaning faoliyatining tegishli sohalarida xavfsizligini ta'minlaydigan tegishli funktsional elementlarning integratsiyasi - ichki muhiti bo'lib qolishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Одинцов А.А. Экономическая и информационная безопасность предпринимательства [Текст] / А.А. Одинцов. - М.: Изд-во Академия, 2008. – 336 с.

2. Евсеева А.Ю. Экономическая безопасность и ее значение для предпринимательской деятельности [Текст] / А.Ю. Евсеева, С.В. Котик // Налоговое планирование. - 2012. - № 3. - С. 46 - 48.

3. Экономическая и национальная безопасность: учебник для студентов вузов [Текст] / Е. А. Олейников [и др.]; отв. ред. Е. А. Олейников. – М.: Экзамен, 2004 – 768 с

4. Матвеев Н. В. Экономическая безопасность предприятия: автореф. диск....канд. экон. наук : 08.00.05 [Текст] / Н. В. Матвеев. – Москва, 1999. – 23 с.

5. Беспалько А. А. Экономическая безопасность строительных предприятий: автореф. дис...канд. экон. наук: 08.00.05 [Текст] / А. А. Беспалько. – Москва, 2005. – 23 с.

6. Богомолов В. А. Введение в специальность «Экономическая безопасность»: учебное пособие для вузов [Текст] / В.А. Богомолов. - М.: Изд-во ЮНИТИ-ДАНА, 2012. - 279 с.

7. Королев М.И. Система экономической безопасности предприятия [Текст] / М.И. Королев. -М.: Изд-во Маска, 2011. - 347 с.

8. Шаваев А. Г. Безопасность корпораций. Криминологические, уголовно-правовые и организационные проблемы [Текст] / А.Г. Шаваев - М.: Изд-во Концерн "Банковский Деловой Центр", 1998. - 240 с.

9. Ярочкин В.И. Информационная безопасность: учебник [Текст] / В.И. Ярочкин. - М.: Фонд «Мир»; Акад. проект, 2003. - 639 с.

10. Козаченко А.В., Пономарев В.П., Ляшенко А.Н. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения: монография [Текст] / А.В. Козаченко, В.П. Пономарев, А.Н. Ляшенко. - К.: Либра, 2003. - 280 с.

11. Хайитматов У.Т., Азаматов О.Х., Мажидов Р.Р., Хакимов А.Ф. Обеспечение экономической безопасности предприятий в современном бизнесе [Текст] / У.Т. Хайитматов, О.Х. Азаматов, Р.Р. Мажидов. // Иктисодиёт ва инновацион технологиялар. 2012. № 4.

12. Муратова Н. К. Экономическая безопасность предприятия как успешная составляющая современного бизнеса / Н.К. Муратова // Государственное управление. Электронный вестник. – 2012. - №32. – С. 1-6.

13. Коноплева И. А. Управление безопасностью и безопасность бизнеса: учеб. пособие для вузов [Текст] / И. А. Коноплева, И. А. Богданов. - М.: Изд-во ИНФРА-М., 2012. - 447 с.

14. Muallif ishlanmasi